

UKRAINIAN SOCIETY IN EMERGENCY CONDITIONS: SOCIOLOGICAL DIMENSION

*Volodymyr Yevtukh*¹

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОСТІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Володимир Євтух

Рецензія на книги: Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. 334 с.

Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, член.-кор. НАН України, д. соц. н. С. Дембіцького. Київ: Інститут соціології НАН України, 2024. 450 с.

Моніторинг соціальних змін «Українське суспільство», який здійснювався Інститутом соціології НАН України з 1992 року, а його результати публікувалися спеціальними випусками, зажив доброї слави як у теоретиків, так і у практиків. Його успіх ґрунтується на різнобічній й професійно відпрацьованій інформації про ключові аспекти суспільного життя нашої країни. До того ж, він насичений коментарями, що містяться у статтях, які у кожному випуску концентрують увагу на нагальних питаннях, характерних для періоду, у час якого відбувається конкретне соціологічне дослідження. Нагадаю, що у тематичних розділах палітра соціологічних (а у більш широкому сенсі соціальних) опитувань охоплює увесь спектр розвитку українського суспільства — від «економічної ситуації» до динаміки «соціальних змін» (скажімо, медичне обслуговування, благополуччя сім'ї, суспільна мораль, умови праці та дозвілля, громадянська та соціальна захищеність, міжнаціональні відносини та мова спілкування, місцеві контексти тощо), включаючи, як годиться для соціологічного опитування, демографічні дані респондентів.

¹ Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, Ukraine. National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine. yevtukh@ukr.net, <https://orcid.org/0000-0003-2746-2283>

Достовірність даних Моніторингу забезпечується стабільністю вивіреної науково закоріненої методики соціологічного дослідження, завдяки чому вибудовується тяглість переконливих інтерпретацій витоків та динаміки соціокультурних та політико-економічних ситуацій. Покликаюсь на авторів моніторингу: «Вибіркова сукупність кожного опитування в середньому становить **1800 осіб** і репрезентує доросле населення України (віком понад 18 років). За типом побудови вибірка є триступеневою, стратифікованою, випадковою, із квотним скринінгом на останньому щаблі. На першому щаблі здійснюють вибір населених пунктів (точок опитування), на другому — добір адрес (вихідних точок маршруту), на третьому — добір респондентів. Квотний скринінг на останньому щаблі дає можливість у підвибірках кожної області України зберігати пропорції населення за типом поселення (обласний центр/місто/село), статтю, віком, характерними для даної області й даного типу поселеного пункту. Такий підхід дає змогу під час аналізу даних робити перегрупування областей громадської думки стосовно різних проблем» [3, С. 442].

Зазначу, що матеріали Моніторингу склали вагомий базис достовірної інформації, на основі якої дослідники і практики можуть прослідковувати траєкторії динаміки суспільних процесів в Україні впродовж тривалого часу й головне фіксувати реакцію громадян на них та на стан соціальних, політичних, культурних феноменів.

З 2022 року вибудовується новий формат наукової соціологічної інтерпретації подій в українському суспільстві. Для таких методологічних зрушень виявилися вагомі причини. Я їх зхарактеризував би цитатою з видання 2024 р. — вони зумовлені ситуацією «надзвичайності». Для більш широкого розуміння подам назву першого розділу цього видання «Соціологічний моніторинг «Українське суспільство»: 5 кейсів дослідження громадської думки під час війни» [6, С. 5]. У виданні 2023 року ми знаходимо мету нового формату: «Війна як подія руйнівної збройної боротьби привносить у ці процеси потужний імпульс, що дестабілізує соціальні порядки й відносини. Що відбувається, наскільки значними є травми й ушкодження, які завдаються різним сферам співіснування в рамках держави, якими є реакції індивідів і груп, на що вони покладаються і з чим пов'язують свої надії, наскільки успішно і в який спосіб їм вдається послабити або навіть демпфірувати (гасити) негативний вплив на невіддільно пов'язану із суверенітетом і незалежністю єдність нації, які, власне, і є ціллю будь-якої зовнішньої агресії. Проте не війна з її жахливими, такими, що не піддаються раціоналізованому описові подробицями ані белетристикою, ані науковою мовою, є основним предметом уваги соціологів. А те, як люди чинять спротив її деструктивному впливові, як намагаються не дати розпастися солідарності, що є джерелом національної та державної свідомості, належності, тожсамості.

У пропонованій експертному і громадянському середовищу колективній монографії (як у попередній, так і у наступних монографіях — В.Є) містяться переважно узагальнені спостереження за тим, що відбувається в суспільстві загалом, а також з настроями та установками різних категорій населення...» [6, С. 9-10]. Нагадаю, що у виданні 2022 року був поданий інституційний ландшафт воєнного стану і наголошено на необхідності його

емпіричного вивчення [4, С. 41], а також йдеться про відбудову зруйнованого війною середовища, що саме по собі стає соціальною проблемою [4, С. 66].

Отже, поглянувши на архітекtonіку та палітру тем трьох видань і проаналізувавши контент тих чи тих їхніх розділів, ми можемо на цьому етапові зафіксувати такі особливості дослідницьких намірів науковців (які, до речі, успішно реалізуються) із провідної соціологічної установи нашої країни Інституту соціології НАН України:

1) щодо архітекtonіки видань, то в них опис українського суспільства здійснюється переважно у монографічному дизайнові — у першому винятково (2022 р.), а у другому і третьому (2023 р., 2024 р.) доповнюється таблицями, у яких представлені результати опитування. У цьому контексті нагадаю, що у попередніх випусках «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін», як на мене, значний акцент робився на досить широкому представленні українського суспільства через громадську думку завдяки професійно опрацьованим таблицям;

2) контент інтерпретаційного супроводу (розділи в монографії) досить органічно корелюють з контентом представлених таблиць. На мою думку, це досягається завдяки адекватному методологічному підходові, вибір якого зумовлений рамками дослідницького (проблемного) поля — реальностями соціально-політичних станів, що породжуються російсько-українською війною, або ж конкретно російською агресією проти України;

3) поміж низки тем, які відтворюють широкий спектр (практично увесь спектр) життєвих проблем українського суспільства у воєнний період, і головно сприйняття їх і ставлення до них громадян України, я приверну увагу до тих, на яких, як мені здається, особливо наголошують дослідники:

а) *чинники резильєнтності* (стійкості) населення та стан солідарних відносин, що надзвичайно важливо у турбулентних ситуаціях, або ж як їх називають автори у стані «надзвичайності». Зокрема йдеться про моральний аспект, «який надає сили українському війську» [6, С. 132], про психологічну стійкість, про роль соціальної підтримки тощо. Аналіз джерел стійкості, дає підстави для твердження про те, що «українське населення вже тривалий час зберігає досить високий рівень стійкості, що підтримує процеси солідаризації в суспільстві» [6, С. 147]. До речі, висновок про те, що «на тлі великої екзистенційної загрози національній державності та соціетальної спільноти України суттєво зріс рівень легітимності її суспільного ладу для українських громадян» [5, С. 61], підтверджується ґрунтовно проаналізованими даними опитування;

б) попереднє твердження зберігає свою валідність не зважаючи на те, що в українському суспільстві, на думку респондентів, зберігаються *чинники, які живлять соціальну нерівність* [5, С. 134]. Більше того, емпірично доводиться наявність «оптимістичного тренду — пом'якшення сприйняття українцями соціальної нерівності» [5, С. 146], що, безумовно, сприяє «збільшенню соціальної солідарності і згуртованості у воєнний період» [5, С. 147];

в) до розуміння процесу творення й розуміння контенту резильєнтності українського суспільства супроти могутньої російської агресії додаються аргументації із *окресу політичної свідомості населення України та*

вибудовування парадигми національної безпеки. Автори звертають увагу на те, що державницькою парадигмою було прагнення «власними силами ... зміцнити підвалини національної безпеки» [5, С. 308]. Розвиток подій свідчить, що цей тренд, попри могутню підтримку України Європейським Союзом і Сполученими Штатами Америки, залишається і сьогодні актуальним. Стосовно політичної свідомості українців, то дані опитувань показують, що у межах преференцій на передньому плані знаходяться питання демократії; у цьому контексті я би пояснював відчутну присутність популістських орієнтацій українців тим, що вони «живляться надією людей, що там, де провалилися усталені партії та еліти, слід покладатися на простих і «незаплямованих» політиків із «народу» [6, С. 84];

г) щодо питань *функціонування економічного простору* України, то вони постійно перебувають у межах дослідницького поля і представлені як окремими інтерпретаційними розділами монографій, так і у таблицях, вміщених у двох останніх випусках. До того ж, щоб скласти системну картину оцінки респондентами економічної ситуації в країні, важливу інформацію можна почерпнути із відповідей на питання дотичних до суто економічних активностей, або ж похідних у результаті їхнього впливу. Власне, до тих, які є вислідом останніх, чи то на них впливають, скажімо, «Якою, на Ваш погляд, повинна бути державна політика України у сфері власності?», низка питань у розділі «Чого з наведеного вам не вистачає?»

д) органічною виявляється *увага дослідників до студентства* у надзвичайних ситуаціях. Одним із ключових висновків науковців у цьому контексті є: «Життя в екстремальних умовах війни змушує молодь переосмислити значення своєї професії та стимулює рефлексії щодо того, як майбутня професія може допомогти у покращанні ситуації в країні, відбудові країни після війни. Через повномасштабне вторгнення молодь замислюється про отримання нових знань, які стануть у пригоді в екстремальних умовах життя» [6, С. 343–344]. Завважу, що війна спонукає теоретиків і практиків (не тільки студентів) більш інтенсивно замислитися над актуальністю знань та їхню якість, які могли забезпечувати комфортну адаптацію носіїв цих знань на мінливому ринку праці з досягненням найбільшого рівня ефектації для особистого та в цілому для країни експоненційного розвитку не лише у турбулентних ситуаціях. До речі, у своїх статтях я почав занурюватися у цю вкрай важливу проблематику [1; 2].

е) *бачення свого майбутнього емігрантами*, які змушені були покинути країну у висліді воєнних дій. Погоджуюсь, що «Дослідження українських воєнних мігрантів, чисельність яких після понад два роки повномасштабної війни сягає близько 5 млн. осіб, є важливою частиною сучасної соціологічної рефлексії» [6, с. 346]. У цьому сюжетові актуально відтворювати причини еміграції громадян України за межі своєї країни, умови їхнього перебування у країнах прийому та їхні плани на майбутнє. Завважу, що ці завдання надзвичайно складні і потребують широкої емпіричної бази. У виданнях зроблені перші (здається, успішні) кроки на цьому шляху.

Безумовно, автори праць не залишають поза увагою й інші питання оцінки суспільних процесів громадянами України (тематизація громадянського дискурсу з проєкцією на перемогу, екологічні контексти війни, деякі аспекти здоров'я людей, соціальний захист ветеранів, специфіка державно-

конфесійних та суспільно-конфесійних відносин, трансформація ідентичності, питання місцевого самоврядування, медіаграмотність українців (до речі, науковці небезпідставно класифікують її як чинника стійкості/опору, принаймні у війні на інформаційному полі [6, С. 310] тощо).

Сподіваюсь, ті, хто зацікавиться більш глибокими пролегоменами фахівців-соціологів стосовно тих чи тих проблем розвитку українського суспільства в умовах російсько-української війни й реакції на них громадян України, скористаються електронною версією усіх трьох видань.

Література

- [1] Євтух В. 2024. Зумери і Альфа стають дорослими — які знання їм потрібні: контroversійні пролегомени. Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. Випуск 98. С. 5–13.
- [2] Євтух В. 2025. Освітній дискурс у пошуках оптимальних концептів: зарубіжні акценти. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки: збірник наукових статей. Вип. CLIX (159). — С. 5–24.
- [3] Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 7 (21). Київ: Інститут соціології НАН України, 2020. 546 с.
- [4] Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.
- [5] Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. 334 с.
- [6] Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2024. 450 с.

References

- [1] Yevtukh V. 2024. Zummery i alfa stayut doroslymy — yaki znannya yim potribni — kontroversiyni prolegomeny. Naukovyi chasopys Ukrayinskoho derzhavnogo universytetu imeni Mykhaila Dradomanova. Seriya 5. Pedagogichni nauky: realiyyi i perspektyvy. Vypysk 98. S. 5–13. [Summer and alpha become adults - what knowledge they need: controversial prolegomena. Scientific Journal of the Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University. Series 5. Pedagogical Sciences: Realities and Prospects. Issue 98. Pp. 5–13].
- [2] Yevtukh V. 2025. Osvitniy dyskurs v poshukakh optymalnykh kontseptziy: zarubizhni akzenty. Naukovi zapysky. Seriya: pedagogichni nauky: zbirka naukovykh stattey. Vyp. SLIX (159). S. 5–24. [Educational discourse in search of optimal concepts: foreign accents. Scientific notes. Series: Pedagogical sciences: collection of scientific articles. Issue SLIX (159). Pp. 5–24].
- [3] Ukrayinske suspilstvo: monitoryng sotsialnykh zmin. Vypusk 7 (21). [Ukrainian Society: Monitoring Social Changes. Issue 7 (21)]. Kyiv: Instytut sotsiologiyi NAN Ukrayiny, 2020. 546 s.

- [4] Ukrayinske suspilstvo v umovakh viyny. 2022: Kolektyvna monografiya. [Ukrainian society in wartime. 2022: Collective monograph]. Kyiv: Instytut sotsiologiyi NAN Ukrayiny, 2022. 410 s.
- [5] Ukrayinske suspilstvo v umovakh viyny. Rik 2023: Kolektyvna monografiya. [Ukrainian society in wartime. Year 2023: Collective monograph]. Kyiv: Instytut sotsiologiyi NAN Ukrayiny, 2023. 334 s.
- [6] Ukrayinske suspilstvo v umovakh viyny. Rik 2024: Kolektyvna monografiya. [Ukrainian society in wartime. Year 2024: Collective monograph]. Kyiv: Instytut sotsiologiyi NAN Ukrayiny, 2024. 450 s.